

ენა ხაჩატურიანი
ფილოლოგიის დოქტორი, სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
საქართველო, ახალციხე,
jkhachaturiani@gmail.com, 995 551 085 079

სომხური ენის დიალექტების სიმრავლე და თავისებურებები

მოკლე შინაარსი

საქართველოს სახელმწიფოს მოქალაქეთა შორის ქართველების გარდა სხვა ეთნიკური წარმომავლობის ადამიანებიც არიან, რომელთა ცხოვრების წესი, ყოფითი საჭიროებები და კულტურული მისწრაფებები სწორედ ამ ქვეყანაში ყალიბდება და ვითარდება, თუმცა ხშირ შემთხვევაში კონფესიური, ეთნოკულტურული და ენობრივი განსხვავებების გამო გარკვეული ტიპის მარგინალიზაციის ნიშნებიც შეიძლება გაჩნდეს. ამდენად მოსახლეობის ერთიანობის უზრუნველსაყოფად აუცილებელია ყველა იმ დაბრკოლების გადალახვა, რომელიც მოქალაქეთა დაახლოებას უშლის ხელს. ამ გზაზე ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ბარიერი ენობრივი კომპეტენციის საკითხია. სახელმწიფო ენის საყოველთაო ცოდნა კი წარმატების უცილობელი პირობაა. ამ რთულ გზაზე, ერთ-ერთ დამაბრკოლებელ პრობლემად შეიძლება ჩაითვალოს დიალექტთა სიმრავლეც, რომელიც სომხურ ენას ერთობ ბევრი მოეპოვება.

ჩვეულებრივ, გავრცელებული აზრი, სომხური სალიტერატურო ენის ერთიანობაზე, მთლად სიტყვასიტყვით ვერ გაიგება, რადგან სომხური სალიტერატურო ენა რამდენიმე დიალექტზე განვითარდა და თითოეულმა ვერსიამ მნიშვნელოვანი ინდივიდუალური თავისებურებებიც გამოიმუშავა (წარსულიდან მეტნაკლები სიმყარე შეინარჩუნეს იმ დიალექტებმა, რომლებსაც ე.წ. ახალი სომხურის საფუძვლად მოიაზრებენ: არარატის, ლორეს, ყორჩევანის და სხვ.). სომხურის სამოცი დიალექტის ჩამონათვალშია თბილისური დიალექტი და ახალციხისა და ახალქალაქის სუბდიალექტები, რომელზეც ლაპარაკობს ამ რაიონებში მცხოვრები სომხობა. ამდენად, აქ სომხურენოვანი სომეხი ბავშვისათვის

სკოლაში ასათვისებელ სირთულეთა შორისაა სალიტერატურო სომხურის ის ვერსია, რომელიც მის სალაპარკო ენას არ ემთხვევა).

საკვანძო სიტყვები: დიალექტი; სუბდიალექტი; სახელმწიფო ენა; სალიტერატურო სომხური; ენობრივი პოლიტიკა; სამცხე-ჯავახეთი.

Zhana Khachatryan

Doctor of Philology, Samtskhe-Javakheti State University,

Georgia, Akhaltsikhe,

jkhachaturiani@gmail.com, 995 551 085 079

SPECIFICS AND VARIETY OF ARMENIAN LANGUAGE DIALECTS

Abstract

There are people of different ethnic groups among the citizens of Georgia. Therefore their lifestyles as well as their cultural values are being developed in this country. However, in most cases due to confessional, ethno cultural and linguistic differences certain types of marginalization may also sometimes occur. As a result, in order to ensure the unity of the population, it is necessary to overcome all the challenges that hinder a closer communication of the citizens. Language gap appears to be one of the biggest challenges here. The knowledge of the state language is an indispensable condition for success. Here the variety of dialects, many of which are common for the Armenian language may be considered as one of the issues as well.

Generally, the common opinion on the unity of the Armenian literary language is not completely clear, as the Armenian language has been developed in several dialects and each version of these dialects has developed its own individual features. (Coming from the past, the dialects that are considered as the basis of a so-called New Armenian Language appeared to be comparatively solid, for instance Ararat, Lore, Korchevani, etc.). Among the list of sixty Armenian dialects, there is a dialect of Tbilisi and sub dialects of Akhaltsikhe and Akhalkalaki that are spoken by all Armenians living in these regions. Therefore, for the Armenian-speaking children at Armenian schools there is another challenge of the Armenian literary language which is not similar to their spoken language).

Key Words: Dialect; subdialect; National language; Literary Armenian; language policy; Samtskhe-Javakheti.

მიზანი: რამდენადაც ჩემს სადისერტაციო ნაშრომში, საანალიზო მასალად ხშირ შემთხვევაში აღებულია ის ენობრივი შეცდომები, რომლებიც ქართულ-სომხური ენების ბრუნვათა სისტემების სხვადასხვაობის საფუძველზე ჩნდება და საგანამანათლებლო სივრცეში დასტურდება, ამიტომ შეცდომათა მიზეზების ძიებაც მიწევდა მათ აღმოსაფხვრელად სწორი სტრატეგიის შემუშავების მიზნით.

მეთოდები. კვლევა ეფუძნება ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის პრინციპებს.

გამოყენებულია აღწერითი მეთოდი;

შესავალი. ქართული ენა საქართველოს სახელმწიფო ენაა, მისი ცოდნის დონე და ხარისხი მნიშვნელოვნად განსაზღვრავს საქართველოს მოქალაქეთა ან ხანგრძლივ მიგრანტთა საყოფაცხოვრებო წარმატებას, საზოგადოებრივ ინტეგრაციას, სამოქალაქო მშვიდობას.

ქართული სახელმწიფოს მოქალაქეთა შორის ავტოქთონი მოსახლეობის – ქართველების – გარდა, ცხადია სხვა ეთნიკური წარმომავლობის ადამიანებიც არიან, რომელთა ცხოვრების წესი, ყოფითი საჭიროებები და კულტურული მისწრაფებები სწორედ ამ ქვეყანაში ყალიბდება და ვითარდება, თუმცა ხშირ შემთხვევაში კონფესიური, ეთნოკულტურული და ენობრივი განსხვავებების გამო გარკვეული ტიპის მარგინალიზაციის ნიშნებიც შეიძლება გაჩნდეს. ამდენად სრულიად საქართველოს მოსახლეობის ერთიანობის უზრუნველსაყოფად აუცილებელია ყველა იმ დაბრკოლების გადალახვა, რომელიც მოქალაქეთა დაახლოებას უშლის ხელს. ამ გზაზე ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ბარიერი ენობრივი კომპეტენციის საკითხია. სახელმწიფო ენის საყოველთაო ცოდნა კი წარმატების უცილობელი პირობაა.

სომხეთი საქართველოს ერთ-ერთი მოსაზღვრე ქვეყანაა, შესაბამისად ბუნებრივია, რომ სომხები ისტორიულად ადვილად მოძრაობენ საქართველოსა და სომხეთს შორის, და ხშირ შემთხვევაში სახლდებოდნენ და სახლდებიან კიდევ სამუშაოდ. სომეხთა მიგრაციას წარსულში ხშირად ჰქონდა სამხედრო ან ეკოლოგიური

კატასტროფებიდან გახიზნის ხასიათი, სავაჭრო და სხვა ეკონომიკური ინტერესები და ა.შ.¹ ცხადია, საქართველოში ჩამოსახლებული სომხები ქართულ ენას ითვისებდნენ და ჩვეულებრივად იყენებდნენ, რადგან საქართველო მეცხრამეტე საუკუნემდე მონოლინგვური სახელმწიფო იყო, მით უფრო, რომ ქართული თვით კავკასიის ორივე ფერდობის მოსახლეობისთვის საერთაშორისო ენის ფუნქციასაც ასრულებდა (ტაბიძე, 2005: 17-26, 77-79).

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ქართულ-სომხურ ენობრივ კონტაქტებს დიდი ხნის ისტორია აქვს. ამ დროის მანძილზე, ცხადია, დაგროვდა უამრავი მასალა ლექსიკის სესხების, ანთროპონიმული და ტოპონიმური ტიპოლოგიური მსგავსებების, ლინგვოკულტურული ზეგავლენებისა თუ დაახლოების სახით... ამ მიმართულებით კვლევებს, მიუხედავად დიდი სამეცნიერო ტრადიციისა, კვლავ უდიდესი პერსპექტივა აქვს, რადგან შიდა თუ გარე ფაქტორების გავლენით მრავლადაა დაგროვილი სადავო თუ სულაც გამოუკვლევია საკითხები, რომელთაც ობიექტური ენათმეცნიერება ჯერაც ელოდება.

მსჯელობა. როგორც სომხური დიალექტოლოგიის სპეციალისტები აღნიშნავენ, სომხურს დაახლოებით სამოცამდე დიალექტი აქვს (დღეს მიღებული ტერმინოლოგიით მათ ტერიტორიულ-სოციალურ დიალექტებს უწოდებენ); ეს დიალექტები ორ ძირითად ჯგუფად იყოფა: დასავლურ სომხურ და აღმოსავლურ სომხურ დიალექტებად. ჩვენი დიალექტოლოგიის ტრადიციისაგან განსხვავებით, სომხები დიალექტთა კლასიფიკაციის დროს იყენებენ განსხვავებათა მაჩვენებელ ტერმინებს, მაგრამ არასოდეს ხმარობენ შიდა მაკლასიფიცირებელ ტერმინად „ენას“. ეს ტერმინებია: დიალექტური ჯგუფი, დიალექტი, დიალექტთა შორისი დიალექტი (შუა მავალი დიალექტი, ქვედიალექტი/სუბდიალექტი და თქმა).

ჩვენ, როგორც უკვე ვთქვით, ამჯერად არ გვესაჭიროება სომხური ენის დიალექტთა დახასიათება, მაგრამ რამდენიმე ასპექტზე ყურადღების გამახვილება ნამდვილად მნიშვნელოვნად მიგვაჩნია.

¹ სხვათა შორის საინტერესოა, რომ ქართველების მხრიდან სომხეთისაკენ სწრაფვის ამგვარი აქტივობა არ დასტურდება.

საქართველოში მცხოვრები სომხურენოვანი სომხების უდიდესი უმრავლესობა სომხურ სალიტერატურო ენაზე კი არ საუბრობს, არამედ სომხურის იმ დიალექტებზე, რომლებიც ან საქართველოში ან თურქეთში ხიზნობისას განვითარდა და მნიშვნელოვნად განსხვავდება სომხურის სალიტერატურო ვერსიისაგან. ხოლო იმის გათალისწინებით, რომ სომეხი მწერლებისა და მოღვაწეების საკმაოდ ავტორიტეტული წარმომადგენლები თავისი შემოქმედებითი ფორმირების წლებში სწორედ საქართველოსთან იყვნენ დაკავშირებულნი, ლოგიკურად მიუთითებს, რომ საქართველოში განვითარებულმა სომხურის დიალექტებმა (განსაკუთრებით, სომხურის თბილისურმა დიალექტმა) გარკვეული გავლენა მოახდინეს სომხური სალიტერატურო ენის განვითარებაზე (საიათნოვა, რაფი, გაბრიელ სუნდუკიანი, ოვანეს თუმანიანი და სხვ.);

ჩვეულებრივ, გავრცელებული აზრი, სომხური სალიტერატურო ენის ერთიანობაზე, მთლად სიტყვა სიტყვით ვერ გაიგება, რადგან სომხური სალიტერატურო ენა რამდენიმე დიალექტზე განვითარდა და თითოეულმა ვერსიამ მნიშვნელოვანი ინდივიდუალური თავისებურებებიც გამოიმუშავა (წარსულიდან მეტნაკლები სიმყარე შეინარჩუნეს იმ დიალექტებმა, რომლებსაც ე.წ. ახალი სომხურის საფუძვლად მოიაზრებენ: არარატის, ლორეს, ყორჩევანის და სხვ.). სომხურის სამოცი დიალექტის ჩამონათვალშია თბილისური დიალექტი და ახალციხისა და ახალქალაქის სუბდიალექტები, რომელზეც ლაპარაკობს ამ რაიონებში მცხოვრები სომხობა. ამდენად, აქ სომხურენოვანი სომეხი ბავშვისათვის სკოლაში ასათვისებელ სირთულეთა შორისაა სალიტერატურო სომხურის ის ვერსია, რომელიც მის სალაპარკო ენას არ ემთხვევა).

სომხურის დიალექტთა სამეცნიერო ორგანიზაციის თვალსაზრისით, ყველაზე გავრცელებულად ჰრაჩია აჭარიანის (1876–1953) კლასიფიკაცია მიიჩნევა, რომლის თანახმადაც, სომხურში სამი ძირითადი დიალექტური ჯგუფია გამოყოფილი: „-უმ“, „-კვ“ და „-ელ“. ამჯგუფებიდან, მაგალითად, თბილისის (კერძოდ, ავლაბრული) სომხური „უმ“ ჯგუფისაა. დასავლური დიალექტები თვით სომხეთში ნაკლებადაა გავრცელებული, მათ შესახებ საერთოდ ინფორმაცია არაა სრულ ყოფილი და დასაბუთებული; მეტნაკლებად გაზიარებული ინფორმაციით, ე.წ. დასავლური დია-

ლექტები დასტურდება სომხეთში, ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებში, რუსეთის დიასპორაში, აშშ-ში, საფრანგეთსა და სხვა ქვეყნებში; საქართველოს სამხრეთში სწორედ დასავლურ სომხური დიალექტია დადასტურებული;

სომხურის დიალექტებზე შექმნილია დიდძალი ლიტერატურა, ამის მიუხედავად მათ სომხები ცალკე ენებად კი არ აცხადებენ, არამედ მთლიანად სომხური სალიტერატურო ენის პროდუქციად განიხილავენ;²

დღეს ოფიციალურად ცნობენ ორ თანამედროვე სალიტერატურო (სამწერლობო) დიალექტს: დასავლურს (რომელიც თავდაპირველად ოსმანთა იმპერიის მწერლებს უკავშირდებოდა) და აღმოსავლურს (რომელიც რუსეთის მწერლებთან იღებს სათავეს); ამჟამად ეს სალიტერატურო ენა გაწმენდილია თურქული გავლენებისაგან და ეს რეფორმა თურქეთში სომეხთა გენოციდს უკავშირდება;

საზოგადოდ ცნობილია, რომ სომხური ენობრივი პოლიტიკა მიდრეკილია პურიზმისაკენ, ანუ ენაში უცხო გავლენების წინააღმდეგ ბრძოლისა და სესხების მაქსიმალური შეზღუდვისაკენ, ეს კი დიალექტების თავისებურებათა შეზღუდვასაც მოასწავებს, თუმცა ჯერ-ჯერობით, როგორც აღვნიშნეთ, დიალექტთა მრავალფეროვნება სომხურში უდიდესია;

საინტერესოა სომეხ დიალექტოლოგთა პრინციპი, რომ დიალექტების ჩამოთვლისას დაასახელონ გავრცელების ადგილი და არა დიალექტის სახელწოდება. დიალექტოლოგიურ კვლევათა უმრავლესობაში დიალექტები ჩამოთვლილია, მაგალითად, ასე: „უმ“ ჯგუფის ტერიტორიული დიალექტები დასტურდება შემდეგ ადგილებში: ერევანი, დოგუბაიაზეთი, თებრიზი (კალასა და ლილავის კვარტლები), ჰავარი, თბილისი (ავლაბრის კვარტალი), შუშა, განჯა, შეკი, ბაქო, აქსთაფა, დილიჟანი, ვანამორი, ლორეს ოლქი, მთიანი ყარაბახი, ბურდური, ოდემისი, შემახა, ხუბა, ასტარახანი,

² ე.წ. ახალსომხურის დიალექტების მნიშვნელოვანი ნაწილი მეჩვიდმეტე საუკუნიდან მოყოლებული მეცხრამეტე საუკუნის ბოლომდე ჩნდება; მათ შორისაა ყარაბაღული, არარატის, ჯულფის, ახალნახჩევანური და თბილისური დიალექტები, რომლებზეც შექმნილია დიდძალი ლიტერატურა და ჩაწერილია მრავალი ფოლკლორული ტექსტი და მხატვრული ნაწარმოებები.

ჯულფა, ისპაჰანი, შირაზი, ჰამადანი, ბუშირი... (დაარა: ერევნული, თებრიზული, ჰავარული და სხვ.);

სომხეთის რესპუბლიკას ადამთიანი ყარაბაღის რესპუბლიკაში ოფიციალურ დონეზე გამოიყენება მხოლოდ აღმოსავლურ სომხური სალიტერატურო ენა, ხოლო დიალექტები არის წავლება (და არ გამოიყენება) სკოლებსა და სხვა საგანმანათლებლო დაწესებულებებში.

კიდევ ერთხელ დავაზუსტებთ, რომ დიალექტოლოგიური საკითხები ჩვენთვის ამჟამად არ არის აქტუალური, მაგრამ მას მაინც შევხებით გარკვეული მიზეზითა და მიზნით:

- სამცხე-ჯავახეთის სომხურენოვანი მოსახლეობა ლაპარაკობს დიალექტზე, რომელიც სრულიად განსხვავდება სომხური სალიტერატურო ენისაგან (როგორც აღვნიშნეთ, სომხური სალიტერატურო ენა ორია), ხოლო სკოლაში (ცხადია, სომხურ სკოლაში) სწავლობს სომხური სალიტერატურო ენით მოწოდებულ პროგრამას, რომელიც არ ემთხვევა მის საოჯახო ენას, და რომლის ათვისებაც საგანგებო შრომას მოითხოვს მოსწავლისაგან;

- სამცხესა და ჯავახეთში მცხოვრები სომხების ლოკალური ცხოვრების წესი სხვადასხვაა. ჯავახეთის სომხობას გაცილებით ნაკლები კონტაქტი აქვს ქართულ მოსახლეობასთან, ვიდრე სამცხისას; ამდენად ჯავახეთის სომხობისათვის ქართულის ათვისებაც უფრო ძნელია, ვიდრე სამცხის მკვიდრთათვის. თუმცა აქვე უნდა ითქვას, რომ სამცხე-ჯავახეთის ქართველობის მეტყველებაც დიალექტურია და ამდენად სამცხელი სომეხი ბავშვისთვისაც არ არის ადვილი, საყოფაცხოვრებო კონტაქტების წყალობით ქართული დიალექტის ათვისების შემთხვევაშიც კი, სალიტერატურო ქართულის დაუფლება;

და რამდენადაც ჩვენ მიერ საანალიზო მასალად ხშირ შემთხვევაში აღებულია ის ენობრივი შეცდომები, რომლებიც ქართულ-სომხური ენების ბრუნვათა სისტემების სხვადასხვაობის საფუძველზე ჩნდება და საგანმანათლებლო სივრცეში დასტურდება, ამიტომ შეცდომათა მიზეზების ძიებაც გვიწევს მათ აღმოსაფხვრელად სწორის ტრატეგიის შემუშავების მიზნით. თუმცა ნაშრომის ძირითადი ხაზით, ცხადია, ჩვენ სალიტერატურო სომხურის მონაცემებზე ვსაუბრობთ.

დასკვნა. სომხურის დიალექტებზე შექმნილია დიდძალი ლიტერატურა, მათი უმრავლესობა თბილისში. ამის მიუხედავად

მათ სომხები ცალკე ენებად კი არ აცხადებენ, არამედ მთლიანად სომხური სალიტერატურო ენის პროდუქციად განიხილავენ;

სამცხე-ჯავახეთის სომხურენოვანი მოსახლეობა ლაპარაკობს დიალექტზე, რომელიც სრულიად განსხვავდება სომხური სალიტერატურო ენისაგან.

ხოლო სკოლაში (ცხადია, სომხურ სკოლაში) სწავლობს სომხური სალიტერატურო ენით მოწოდებულ პროგრამას, რომელიც არ ემთხვევა მის საოჯახო ენას, და რომლის ათვისებაც საგანგებო შრომას მოითხოვს მოსწავლისაგან;

სამცხესა და ჯავახეთში მცხოვრები სომხების ლოკალური ცხოვრების წესი სხვადასხვაა. ჯავახეთის სომხობას გაცილებით ნაკლები კონტაქტი აქვს ქართულმოსახლეობასთან, ვიდრე სამცხისას; ამდენად ჯავახეთის სომხობისათვის ქართულის ათვისებაც უფრო ძნელია, ვიდრე სამცხის მკვიდრთათვის. თუმცა აქვე უნდა ითქვას, რომ საცხე-ჯავახეთის ქართველობის მეტყველებაც დიალექტურია და ამდენად სამცხელი სომეხი ბავშვისთვისაც არ არის ადვილი, საყოფაცხოვრებო კონტაქტების წყალობით ქართული დიალექტის ათვისების შემთხვევაშიც კი, სალიტერატურო ქართულის დაუფლება;

გამოყენებული ლიტერატურა:

„ეთნოსები საქართველოში“, თბილისი, 2008.

„პოლიეთნიკურისაზოგადოებისპრობლემებისსამცხე-ჯავახეთში“. დემოკრატ მესხთა კავშირის პროექტის „დიალოგი პრობლემის მოგვარების საუკეთესო გზაა“ ფარგლებში.

სომხური ენა -

http://www.dzeglbi.ge/statiebi/sxva/enebis_genealogia.html

ქეთევან ქუთათელაძე, ჯავახეთი ზოგიერთ სომხურ წყაროში და მათი შედარებითი ანალიზი. „ენა და კულტურა“, თბ., 2006.

ტაბიძე, 2005 - ტაბიძე მ., ენობრივი სიტუაცია საქართველოში და ქართული ენის ფუნქციონირების საკითხები, თბილისი, გამომც. „ქართული ენა“, 2005.

ტაბიძე, 2005 - ტაბიძე მ., მონოგრაფია „ენობრივი სიტუაცია საქართველოში და ქართული ენის ფუნქციონირების საკითხები“, გამომცემლობა „ქართული ენა“, თბილისი, 2005.